

Miloš Hlávka

Klicpera ad usum soudobé činohry

Mám na svědomí mimo jiné také úpravu Klicperovy veselohry *Lhář a jeho rod*¹ a pro tenhle svůj neuctivý počín (k uctění osmdesátiletého výročí Klicperovy smrti před třemi lety) jsem nyní vyzván, abych v kroužku dobrých klicperovců dával „otci české veselohry“ lekce z techniky dramatu. *Kyžby sse byly všechny naše vrchy a Hora Kuttná i s Kankem sesypaly naň, kdo první počal psát, a byl tak nástrojem tohoto listu!* musil jsem si napřed zahromovat úvodními slovy první Klicperovy veselohry *Žižkův meč*, když jsem přijal ošidné pozvání k účasti na dalším klicperovském jubileu. Jsou to způsoby, přinášet stopadesátiletému klasikovi místo vavřínu a chvalořečného kadidla vomítačku z bodláčí a kopřiv? Což nebyl od nedávna Václav Kliment Klicpera prohlašován za nedotknutelného? A neviděla se v úpravách jeho děl svatokrádež? Jen si poslechněte Jaroslava Kvapila i nebožtíka Vodáka, jak nedůtklivě se vyjadřují o každém, kdo chtěl Klicperu přizpůsobit úpravou soudobému herci, jevišti i publiku. Usnadňuje si úkol, říkalo se o něm. Tím spíše dramaturgická úprava, místy přesahující do volného zpracování, budila ve strážcích nedotknutelnosti patrně hluboký odpor a pobouření. Což teprve filologie a literární historie s průvodem staromilců nebo klenotníků neporušené původnosti! Těm jsou drahé i chyby i nedokonalosti originálu.

Vždyť každý poctivý klicperovec se rád pomazlí s tou mílovou vzdáleností jeho řeči od moderní jevištní češtiny, s těmi naivními novotvary a zdobnělinkami, s tím starodávným slovosledem a častou závislostí na němčině, s tolikerými stylistickými podivnůstkami, z nichž voní kalafunové blesky, pach svíček, lamp i ochotnické šminky, milá představa obrozených počátků českého divadla. A k tomu již ani nežijeme v dobách, kdy se hlásala – jako po světové vojně – smrt klasikům. Spíše se dnes k nim vracíme a pilně se u nich doučujeme tomu, co jsme za poslední tři desetiletí promeškali. Spíše voláme: Život klasikům! A Klicpera má věru více komediantské i básnické a slovesné

1 Klicperova veselohra *Lhář a jeho rod* v úpravě Miloše Hlávky byla poprvé uvedena na jevišti Národního divadla 26. listopadu 1939 v Praze, v režii Jiřího Frejky a výpravě Vendy Gottlieba, s Rašilovem, Glázrovou, Baldovou, Vydrou, Pivcem a Veverkou v hlavních úlohách.

šťavy nežli ledaktery český moderní komediograf. A přesto trvám na svém: *ani jediná Klicperova veselohra, tím méně „smutnohra“; nemůže být moderní českou činohrou provozována bez důkladné úpravy*, často velmi podstatné. Ano, půjdu dále ve své troufalosti: *kdybychom měli významné komedie Klicperovy v spolehlivých úpravách a v citlivém zpracování z pera dnešních dramatiků, dávaly by se na dnešních scénách častěji a nejen „retrospektivně“ či „jubilejné“*. Staly by se potřebnou a živoucí součástí původního repertoáru. Tyto úpravy by dokonce měly vyjít v knižním vydání, alespoň v hlavním výboru. Podobá se mi, že by omlazený jubilant se objevil po této proceduře s rosnou kyticí růží našeho obdivu k věčným, zakladatelským hodnotám své tvorby. A nejsem první ani poslední z dnešních divadelníků, kdo tak smýšlí. Chci však podobné tvrzení doložit, čemu budiž rozuměno jako výkladu prvního pokusu o skutečnou úpravu Klicperovy, která není nikomu vzorem, spíše pobídkou: udělej to líp. Vina padniž na hlavu jednak těch, kdo mě navedli k úpravě, jednak těch, kdo mě ponoukají nyní k jejímu rozboru!

Úpravce vyšel z těchto kladných předpokladů Klicperovy tvorby:

1. „Prostá, jasná, jadrná, vtipem kořeněná řeč samého lidu,“ jak napsal již F. A. Šubert. Řeč velmi osobitá. Jiskřivý dialog.
2. Českost postav.
3. Klasické situace.
4. Na antickém námětovém bohatství poučená, svěží vynalézavost v tématu.
5. Komediantské vidění jevištní skutečnosti a nikoli realismus a naturalismus, jak tvrdil Šubert.

Právě tak lze však zjistit i v nejlepších komediích, tedy i v *Lháři a jeho rodu*:

1. Řeč „skoro chorobně vzrušená, strojená, množstvím obrazů, namnoze hledaných i všemožně skládaných, přeplněná,“ jak zjistil správně F. A. Šubert. Tu a tam neosobní struska poplatná době.
2. Z postav lítají někde papírové cucky a některé grimasy jsou nečeské.
3. Situace bývají buď rozvlácností pokaženy, nebo nevyužity a nedořešeny, čili otevřeny.
4. Skvělý námět *Lháře a jeho rodu*, vycházející, jak známo, z Alarcona, Corneilla, Goldoniho, ne-li již z Plauta, trpí nejednou trhlinou v dramatické stavbě, technice i formě.
5. Komediantství uklouzává do tlachavé hansvuřtiády nebo povrchně hravé konvence – a bez psychologie přece jen schází na duchu. Také nedostatek v přípravě motivů a předčasné prozrazování dalšího děje ubírá komediantským postavám na zábavnosti.

Podobně by se dalo říci o humoru této veselohry, že někde, zejména ve slovním vtipu, je znamenitý, jinde zas, zejména v situacích a v textu ostatních

lhářů krom Tadyáše, trochu uzžený a paťatý, jak se v Praze říká. Lhavost není dosti prolhaná. Jistěže nezáleželo mladému Klicperovi tuze na lidském obsahu jeho postav, ale i když po pražských zkušenostech s profesionálním divadlem jal se sám přepracovávat své hry a mezi nimi i *Lháře*, zůstal ještě mnoho dlužen tomuto rozkošnému námětu, pod nevážnou formou tuze závažnému. Jde přece o prosakování celé rodiny chorobnou lhavostí, panečku, tomuhle věnoval Ibsen celé období své tvorby! Od Klicpery nelze arci očekávat sociálně mravokárnou notu, ale tak nezávazně ani sám nenasadil svou veselohru. Již ty náznaky, odkud asi všechno to lhaní, nás nutí k domyšlení a k dokreslení. Proto to charakterologické odlišení lži a jednotlivých lhářů. Ačkoli naposled dějové využití lhářského motivu.

Po této všeobecné rozvaze dopadla úprava prakticky takhle:

Celá veselohra je bez ohledu na původní rozdělení v akty a proměny článkována toliko obrazy a nejlépe se dá v plném tempu odehrát na otáčecí scéně, ano, stává se přímo školským příkladem hry, jež neužívá točnice svévolně. Přitom arci vnitřní rytmus pěti aktů zůstává. Přemístění některých původních proměn Klicperových vyplývá jednak z logického domyšlení nebo z přípravy děje.

(*Obraz první.*) V původním znění promlouvá hrabě Chvojinský se svým sluhou Zrnkem v „lesní krajině“, odkud je vidět ves a Tadyášův dvůr. Ještě má Klicpera poznámku: „Neděle, devátá hodina ranní.“ Hrabě se chce vyptávat Zrnka a přitom mu vykládá historii o svém synovi, znovu nalezeném zde v dědině, historii Zrnkovi již valně známou. Všecky své výklady určené publiku musí uvádět hrabě služebníkově neobratně slovy „víš, že“, a přesto nakonec praví bryskně: „Odejdi.“ V druhém výstupu přichází další postava, která vypráví o věcech, jež by měly být částečně známy hraběti i Zrnkovi. Přitom je zanedbána jiná současná akce, totiž příhoda tety Zuzanky, o níž později sama tak naléhavě vypráví, aniž jsme byli svědky výjevu, abychom tím spíše pocítili její lež.

Úprava umístila k lesíku kostel, jakoby na kopečku nade vsí se strmými schody a stinnými zákoutími, a tak zde může hrabě čekati v dřímotince na Zrnka, který přichází sám ze vsi a referuje o tom, co vykonal. Naskytá se příležitost malé přehlídky několika vesničanů jdoucích na mši a zejména setkání s pannou Zuzankou, která jest vedoucím motivem první zápletky. Takto můžeme býti však sami svědky, jak toto osudové setkání v kostele vypadalo a jak hrabě smýšlel o staré panně. Tím spíše vynikne v dalším obraze komický omyl jejího prolhaného líčení. Vyprávění Zrnkovi a objevení hraběcího syna dostane se většího napětí, čímž obživne i tato zanedbaná role sluhy, dokreslená úpravou v narážkách na vojenskou minulost obou mužů, jež byla příčinou tak dlouhé nepřítomnosti hraběte. Předpoklad lhavosti Pravdomluvů: rozchvácení najatého statku a podvodné jeho přivlastňování za neschopné, chamtivé a hašteřivé vrchnosti.

(*Obraz druhý*) zůstává v celkové podobě proměny Klicperovy, arci bez úvodního monologu Lidmilina, který ubírá účinnost a překvapení dalšímu výjevu a jehož prvky se lépe ozvou v dialogu. Kromě toho je nutno po volném rytmu prvního obrazu vnésti druhým obrazem ihned na scénu více ruchu. Proto také probíhá dialog Lidmily s Viktorínem od počátku vzrušeným tempem a proto vpadají po něm na scénu Jeník s Adámkem společně a nikoli po sobě jako u Klicpery. Dramatičtější nežli vadné opakování téhož motivu jest hádka dvou lhářů, z nichž jeden usvědčuje druhého ze lži a při tom se oba předhánějí v prášilství. K nim se připojuje Zuzana se svou chvástavou erotičností staré panny a nakonec její bratr, velmistr všech lhářů Pravdomluvů, Tadyáš, kterému úprava dává do úst místo anekdotického odbočení přípravu povahy strýce Hynka a jeho pověsti světáka a světooběžníka. Pronikavě komický a charakterologicky přesný dialog čehý – hot mezi Tadyášem a Zuzanou o jejím vyvdání z domu ponechán jest úpravou téměř beze změny. Místo ztřeštěného zakončení stran draka, jež by dnešní obecnost vůbec nepobavilo a snad již před stoletím pokazilo závěr prvního aktu, je lépe rozšířiti pověst o příchodu neznámého cizince (hraběte), kterého ihned bujná fantazie Pravdomluvů přehodnotila za přestrojeného císaře Napoleona. Jasno zjedná Prokop, najatý hrabětem za sluhu. Tadyáš chápe souvislost mezi vyprávěním Zuzančiným a Prokopovým po svém způsobu:

„Děti, to je víc než Napoleon. Ten zbaví náš rod strašlivého draka, který nám pil krev. Vezme si Zuzanu!“ Komédie omylů se počíná.

(*Obraz třetí.*) Týmž principem jako na počátku obrazu zrušuje úprava posloupnost samomluv Viktorína a Prokopa. Místo nich klepají oba na dveře ze dvou stran a navzájem se poslouchají. Viktorín má za to, že Ludmila tuká žertem na něho: „To ty tukáš, ty můj datlíčku? Ty čtveračko!“ Zatím je to však nešťastný Prokop, který slízne první bouřku rozlíceného žárlivce, když ho Viktorín podrobí urputnému výslechu. Nepřítomnost Lidmilina není Klicperou zdůvodněna, úprava na ni přitlačí a promění ji v obraznosti přispěchavšího Tadyáše v únos, ačkoli dopis na loži jasně vysvětluje její nepřítomnost: šla naproti strýčkovi, přivstala si. Prokop konečně vykoktá, proč přišel: hrabě ohlašuje svou návštěvu.

(*Obraz čtvrtý.*) U Klicpery pokračuje vše dále v téže místnosti. Úprava viděla větší výhodu v plenéru, aby vynikl později motiv Viktorínova obléhání statku. Také hraběcí návštěva se musí náročněji přichystat, podobně jako uvítání strýčka Hynka, jež Klicpera zbytečně přešel bezvýznamnými monology nového lháře, ačkoli hrdinnější tenor Hynkův potřebuje náležitě parády nástupní. A také knížecí snídaneň Tadyášova vynikne pod širým nebem s náležitou veseloherní honosností. Pokud jde o postup výjevů, nelze nadále s Klicperou otálet se setkáním hraběte a jeho syna, když Viktorín již tak zběsile sočí na neznámého nápadníka a když je nutno, aby hrabě dostal

důvod k přezkoušení svého syna. Viktorín se s ním střetne pro svou nevěstu, na kterou je nyní hrabě právem velmi zvědav. Na hostině Tadyášově, již hrabě s úžasem přihlíží, si pochutnala i úprava gastronomickým slovníkem mlsného žrouta a lháře, a také další zdůvodnění lhavé nemoci se nabídlo s prstonárodní přesvědčivostí: plné břicho jazyk neudrží. V původním textu končí druhé dějství příchodem Hynkovým, úprava jím počíná vyvrcholením čtvrtého obrazu. Hynek je podoben jako pokrevník lhavého rodu, přicházející však zvenčí: může si dovolit lži mamutích rozměrů. Možná že přichází odněkud z Nového Knína, ale tváří se, jako by přijížděl z Nového Zélandu nebo z cesty kolem světa a byl rádcem tehdejších Kolovratů i Napoleonů. Uvítání však musí někdo překazit – Viktorín, který se stal obětí lži a ohrožuje nyní pistolí celé shromáždění, jež se uchyluje za vrata statku. Viktorín obléhá rod Pravdomluvů i s oběma domnělými nápadníky Lidmilinými.

(Obraz pátý.) Situace je obléháním statku přiostrěna a veseloherní násilník, který hrozil, že statek vyhladoví, sám trpí hladem a přijímá vděčně buchtu od milované obležené, slečny Lidmily. Tím se dostává Viktorínovi dramatictější a soustředěnější akce, než kdyby pouze dorážel a zehral nepříčetně na Lidmilu a opět vždy zkrátka a pokoreně odcházel, jak je tomu u Klicpery. Přesně však užívá úprava dialogické hraběcí zkoušky Lidmily i námluv Zuzančiných, ale již ve výjevu hraběte a Zuzanky se rozvíjí povaha a situace novým motivem hry na harfu, který uhlazuje nový svár Viktorínův se strýcem Hynkem.

(Obraz šestý.) Ponechává klicperovský půdorys s přestrojením Prokopa z hraběcího rozkazu, jakož i zkoušky Viktorínovy, ale úprava hleděla dořešit ústřední lhářskou postavu Tadyášovu i základní motiv samostatným monologem, jímž se Tadyáš prolže až k samé pravdě:

„Nikdo tu. Všichni se mi vyhýbají jako prašivému psu? Co jsem provedl? Zabil jsem někoho? Okradl jsem někoho? Tak vidíte. Starám se já, kormutlivý otec, o blaho svého rodu. *(Sám sobě)* Tak si představ a takovému muži, jako jsi ty, lidé nedůvěřují. Mohu za to, že tady všichni lžou. *(Sám sobě do zrcadla)* Ty mne znáš. Já bych na tvá slova dal obě ruce do ohně. Nikdo tě nechce poslouchat a volají na tebe – hle, podvodník, kuplíř, lhář! Já tě poslouchám jako evangelium. Tvé činy, Tadyáši Pravdomluvo, budou zapsány zlatým písmem do dějin. O tom víme zatím jen my dva. A jestlipak víš, co je nového? Že nevíš? Tak já ti to povím. Ten podezřelý velvyslanec, co ti dává za dceru padesát tisíc, není žádný velvyslanec. Proč si tedy najal dva byty, proč spí ve dvou postelích? Ten muž je – pojd'blíž – ještě! – ale nikomu ani slovo – je to náš hrabě, který se k nám po letech vrátil. To koukáš? A Viktorín je jeho syn a moje dcera tak jako tak bude hraběnkou, ať si veme starého nebo mladého. Nesměj se!!! A ten hrabě přišel, abys mu složil účty ze svého správování a tys mu pověsil na nos bulíky. Tlačí tě to, vid', jak zlý sen? Nu, uklidni se, Tadyášku, to nic, já jsem tě dneska jen tak trochu žertem obelhal. Teď jsem toho Tadyáše obelhal. To jsem tě vypek a postrašil, Tadyáši Pravdomluvo, jen co je pravda!“

(Obraz osmý) zahrnuje vlastně klicperovský pátý akt. Když nyní Tadyáš Pravdomluva není ve svém vývoji opuštěn a nedořešen, může hra skončiti s některými škrty takřka doslova jako u Klicpery, jen je potřebí dopovědět motiv Viktorínovy žárlivosti, od níž autor přešel docela bez úvazku k smírnému závěru. A celá veselohra vyznívá úpravou v jásot Tadyáše Pravdomluvy: Teprve když sám sebe vědomě obelhal, mluvil vskutku svatou pravdu.

Popravdě snažila se postupovat úprava hry s úctou i láskou k autorovu stylu a domykati dveře, jež zůstaly přehlédnutím otevřeny. Všude lze nalézti pro volnou úpravu nějaký předpoklad v původním textu, takže nejde o násilné nebo zcela autonomní přebásnění či předdramatizování hry. Spíše bych řekl, že to byla práce pokorná, objevná a láskyplná. Co chvíli vyvstal úpravci před očima dosud netušený dramatický i divadelní génius Klicperův, který právě pro onu dobovou i provinciální klokotici nemohl vyhnati do klasického květu, a co dokázal intuicí a citem, vyrovnati též skladební rozvahou a tvarem.

Od Klicpery k Stroupežnickému. Kniha studií (red. A. M. Brousil), Praha 1942: 39–47